

Maastik kui mull: piirid ja peegeldused

Hannes Palang

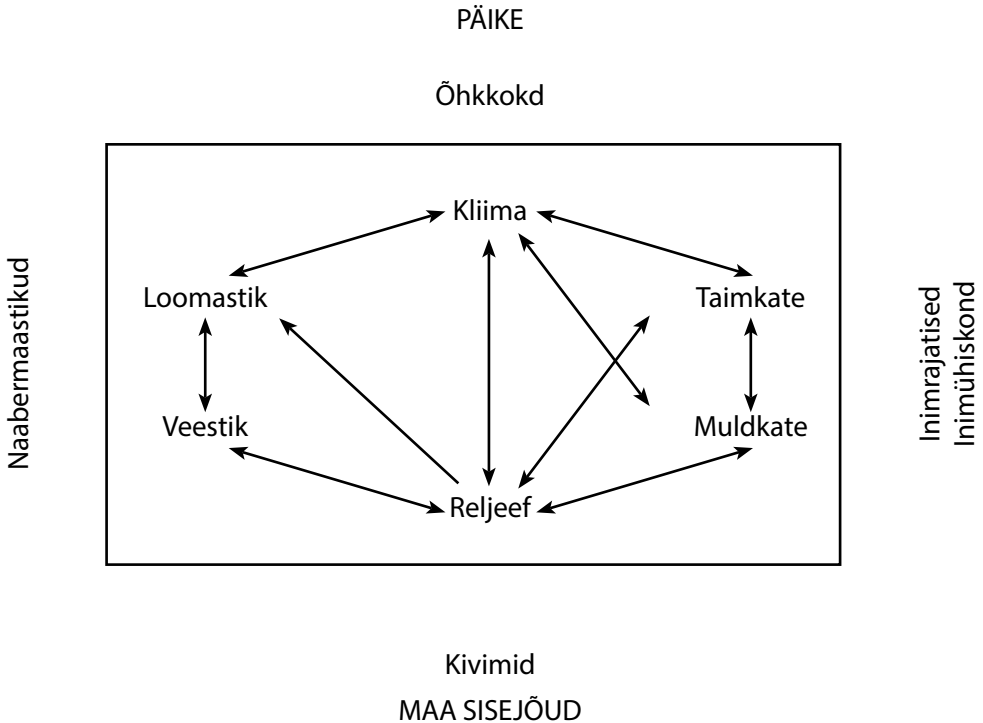
Tallinna Ülikool, Eesti Humanitaarinstituut,

Maastiku ja Kultuuri Keskuse juhataja-vanemteadur, Ph.D.

Eesti üks väheseid riike, kes pole veel Euroopa maastikukonventsioonile alla kirjutanud, võisteldes Saksamaa ja Austriaga viimase Euroopa Liidu riigi tiitli pärast, kes sellele oma allkirja annab. Ja kui tundub, et sakslastel ja austerlastel on probleem pigem selles, et nad ei suuda otsustada, kas maastikukonventsioon on föderaaltasandi probleem või peaksid sellega tegelema liidumaad, siis Eesti ametkonnad ei kipu aru saama, millest maastikukonventsioon räägib ja mis see maastik seal maastikukonventsioonis endast täpselt kujutab. Maastikukonventsioon defineerib maastikku kui territooriumi mingit osa, nagu seda tajuvad inimesed ja mille olemuse määravad looduslike ja antropogeensete faktorite mõjud ja koosmõjud.

Mis on maastik?

Maastik – see on kliima, taimkate, muldkate, reljeef, veestik, loomastik. Ülalt mõjuvad maastikku päike ja õhkkond, altpoolt maa sisejõud, kõrvalmõjuriteks on aga naabermaastikud ning inimühiskond (vt Arold 1991; joon 1).

Joonis 1. Maastikukomponendid (Arold 1991).
Figure 1. Landscape components (Arold 1991)

Kui võrrelda seda definitsiooni sellega, mis maastikukonventsioonis kirjas, siis väga palju sarnast ju pole. Keskkonnaministeerium tahaks tegelda ainult loodusmaastikuga, maastikukonventsiooni kohaselt peaks aga ka inimene maastikus sees olema. Kultuuriministeerium tahaks küll kangesti maastikukonventsiooniga tegeleda, aga tal ei näi olevat selleks piisavalt raha. Põllumajandusministeerium,

mis tegelikult on pikemas perspektiivis kõige rohkem maastiku kujundamisega tegelev üksus, ei leia ka end kuidagi maastikukonventsiooniga seotud olevat. Nemad tegelevad tootmisega ja nende jaoks on maastik põllumajanduse kõrvalprodukt, mis juhtumisi töö käigus tekib. Maastiku kujundamise peale on hakatud mõtlema alles mitmesuguste põllumajandus- ja keskkonnadirektiivide täitmise käigus. Lõpptulemusena anti 2007. aasta suvel maastikukonventsiooniga tegelemine Siseministeeriumi planeeringuosakonnale. Samas on Siseministeeriumi prioriteetid mõnevõrra teised, kui maastikukonventsiooniga tegelemine. Seetõttu ongi minu meelest Eestil suurepärane šanss saavutada auväärne viimane koht Euroopa Liidu riikide hulgas, kes maastikukonventsioonile lõpuks alla kirjutavad. Siit tuleneb ka üks põhjus, **miks maastikku saab käsitleda mullina – ta on see miski, millest keegi õigupoolest midagi täpselt ei tea.**

Meenutagem siinkohal maastiku-uurimise põhitõdesid. Widgreni järgi (Widgren 2004)

saab maastikule läheneda kolmel viisil:

1. maastik on kasutusviis,
2. maastik on suhtlemisviis,
3. maastik on nägemisviis.

Eestis kipume valdavalt tegelema esimese punktiga – **maastik kui ressurss**, mida me saame millekski kasutada: näiteks investeerimiseks või siis kinnisvaraarenduseks. Ent põllumajandusliku tegevuse või metsandusliku tegevusega me saame maad vaid vahendada. Rõhutan: **mitte maastikku vahendada, vaid maad vahendada**. Sellele on suured äriskeemid üles ehitatud ning ses kontekstis on maastik suhteliselt lihtsalt ja suhteliselt selgelt hoomatav mõiste.

Kaubanduse kaudu ja turismi kaudu lisandub kolmas lähenemisviis – **maastik kui vaateväli**, maastik kui institutsioon, maastik kui pilt. Vaadake Eestit tutvustavaid pildiraamatuid, vaadake kampaaniaid telereklaamides. Üks kohalik mobiilioperaator räägib näiteks maailma kõige ilusamast levialast ja näitab taustaks ilusaid Eestimaa maastikke. Või võtame näiteks Saaremaa juustude etikettidel olevad pildid: tuulikud, kadakad, kiviaiad. Me kasutame maastikku ära oma ärihvides.

Käimasoleva maa-arhitektuuri ja maa-maastiku projekti põhisõnumiks on see, et **maastik on suhtlemisviis**. Kui läheme natukene maastikul asuvatest objektidest kaugemale – ma pean silmas nt hooneid, mälestusmärke, kaitsealuseid loodusobjekte – võime maastikust välja lugeda kõikvõimalikku infot tavaõiguse, sotsiaalse korra ja kõige muu sellise kohta, mida nimetame nähtamatuteks jälgedeks maastikul.

Viimased 6–7 aastat olen rääkinud, et tänapäeva noorsugu hakkab kaotama maa-maastikust arusaamise võimet. Miks? Sellepärast, et suurem osa praegu maal nähaolevast on kolhoosiaegne. Tabasin selle ära siis, kui mu loengutes hakkas käima seltskond, kes on sündinud umbes 1980. aastatel. Näitasin neile siloaugu pilte (joon 2) – nad vaatasid ja imestasid: mis asi see on? Sest suurem osa meist elab ju linnas ja suuremal osal lastest hakkavad ka maavanaemad ära kaduma. Küsimusele: „Kust piim tuleb?“ vastavad jõnglased – „Poest!“ Maainimestesse

Joonis 2. Siloauk
Figure 2. Silage pit

suhtumist näitab seegi, kui üks meie peaminister mõni aasta tagasi teatas, et kell kümme hommikul maal enam kainet inimest ei leia – seal elavad ju ainult luuserid, kes oma eluga ise hakkama ei saa.

Maastik on kommunikatsiooniviis. Me üritame maastikust välja lugeda seda, mis minevikus toimus, sest iga tegevus jätab kuskile oma jälje.

Maastikust rääkides on mitu diskursust. Üks kõneleb maastikust kui kohast, maastikust kui maast. Räägime terminitest nagu identiteet, maastiku iseloom, kohavaim, iseloomulik ajalugu. Me räägime maastiku tähendustest ja jõuame välja lõpuks pärandini, mis võib olla nii looduslik kui kultuuriline. Siinkohal väike põige ajalukku. Võtame näiteks 1970. aastate "Eilarti-aegse"¹ looduskaitse-alase kirjanduse, kuhu kirjutati sisse ka kõikvõimalikke lugusid, kuidas loodus ja kultuur käisid käsi-käes. Ma ei tea, kas on rahvajutt või mitte, aga Rebala muinsuskaitseala tegemise käigus räägiti tõsimeelselt seda, kuidas üks rannalõigukene Saviranna küla juures võeti kaitse alla ainuüksi sellepärast, et Eilart ei leidnud paremat argumenti kui, et Marie Under olla kunagi mingi luuletuse justnimelt selle koha peal kirjutanud – järelikult võtame kaitse alla! See võiski nii olla, sest Eilart kasutas selliseid nippe. Eilartil on sellised „tähtsad looduskaitsejad“ nagu luuletajad Kersti Merilaas ja August Sang. Tema looduskaitseraamatutest käib läbi kirjandusklassik Friedebert Tuglas – kogu loodus- ja kultuuripärandi kaitse on ses võtmes üks röömus tervik.

Sellest diskursusest, kus räägiti maastiku dünaamikast, ökoloogilistest ja majanduslikest muutustest, ruumilisest struktuurist ja funktsioonidest, oli kuulda suhteliselt vähem. See on see mõtteliin, mis levib tänapäeva Euroopa maastikuökoloogias ja ka ökoloogilisemas ning maastikuga tegelevas põllumajanduses – et oleks multifunktsionaalsus. Et üht ja sama maatükki – lisaks sellele, et seal kasvatatakse vilja – kasutataks veel millekski, kas siis turismiks või kohaliku identiteedi tugevdamiseks. Meil Eestis on põhiprobleem pigem selles, kuidas maale üldse inimesi elama saada, et seal üleüldse midagi toimuks. Et loodus maa-maastikku ära ei hävitaks – kui nii võib öelda.

1 Jaan Eilart (1933–2006), eesti biogeograaf, maastikuökoloog ja kultuuriloolane, looduskaitse liikumise algatajaid Eestis.

Maastiku planeerimine ei tööta mitte mõistega „maastik“, vaid mõistega „maa“. Maa saab olla kellegi oma. Tehke kataster lahti – maatükil on omaniku nimi. Ja siit nüüd järgmine küsimus – kuidas omandatakse maastikku, kas maastikul saab olla omanikku? Kui me räägime tähendustest, kui me räägime ajaloost, kui me räägime vaadetest, siis – kas vaatel on omanik? Kuidas me saame mõjutada näiteks vaate säilitamist? Võtame näiteks Lõuna-Eesti inimesed, kes sõidavad Otepää kandis Ilmjärve mõisa juurest mööda. Kui seal ühe konkreetse koha juurest vasakule vaadata, siis läbi kogu selle madala ala paistavad teiselt poolt Karula kuplid, mis asuvad mitukümmend kilomeetrit eemal. Aga kui keegi tahab sinna vahepeale paar suurt puud istutada või mõne kõrge korstna ehitada ja see vaade kinni läheb? Kelle oma see vaade on? Kuidas me seda saame mõjutada?

Üks umbes kuue-seitsme aasta tagune Võrumaa rahvajutt räägib sellest, kuidas seda tehti. Oli kaks naabertalu. Üks oli tavaline talu, teine turismitalu. Turismitalu söögitoast avanes suurepärase vaade naabri sõnnikuhunnikule. Sõnnikuhunnik oli omaniku maa peal ja omanikul on seal täielik õigus teha, mida tema tahab. Mis teha? Üks võimalus: lähed ütled omanikule otse – kuule, korista oma sõnnik ära! Aga naabritevahelised suhted Eestis lõpevad tavaliselt ikka tüluga. Seekord oli lahendus selline, et kui turismitalu omanikul olid külalised, kutsus ta ka naabrimehe enda juurde hommikusöögilauda ja siis tutvustas külalistele: „Vaadake, see siin on minu naaber ja nüüd vaadake aknast välja, seal on tema talu“. Sõnnikuhunnik kadus naabrimehe vaateväljast ära suhteliselt kähku...

Mis ma tahan selle kõigega öelda? **Maa ja maastik on iseasjad. Maal saab olla omanik, maastikul omanikku olla ei saa.** Kui me räägime maastiku planeerimisest, siis me peame rääkima tegelikult ju ka inimestega manipuleerimisest. Ent seda tuleb teha niivõrd osavalt, et inimesed ise sellest aru ei saa. See on võimumäng maastikul. Alati tekib seesama küsimus – kelle oma on maastik? Kohalike jaoks, kes seal elavad, kes seal tegutsevad, kes teevad heina, kes ladustavad sõnnikut hunnikusse, on maastik igapäevase elutegevuse areen. Ent nad ei oska seda mitte alati väärtustada, sest see on neil iga päev olemas. Nad ei tule selle peale, et seal võiks olla mingi eriline ilu või mingi eriline tähendus või mingi väärtus. Kuus-seitse aastat tagasi tehtud väärtuslike maastike uuringud Valgamaal

ja Põlvamaal lubasid muuhulgas teha selliseidki tähelepanekuid. Sai vallavanema käest küsitud: "No kus teil siin ilusad kohad on?" – "Oi ei, meil ei ole siin midagi!" – "Kuhu sa ise puhkama lähed?" – "Ma lähen Hiiumaale, ma olen sealt pärit. Meil siin Riidajas ei ole mitte midagi võrratut. Meil ei ole siin midagi, ma lähen mujale." Ühelt poolt on see tüüpiline väljastpoolt sissetulija pilk, kuid kehtib ka stereotüüp, et kõik hea on ikkagi kuskil mujal.

Kuid manipuleerimine maa-maastiku ja igasuguse arhitektuuri väärtustamise puhul on lihtne: tuleb pageda inimestele niimoodi naha vahele, et nad sellest ise arugi ei saa ja teha neile selgeks, et ka nende "igavas" kodukohas on püsiväärtusi. Aga seda tuleb teha niimoodi, et nad suudaksid neid väärtusi ka ise alles hoida. Sest kelle oma on maastik? Ikka sellesama kohaliku – tema elab seal, tema tahab, et katus läbi ei sajak, et majas oleks soe. Setumaal elas kunagi üks tädikene, kellel oli savipõrandaga köök. Minul tekkis küsimus: kas tema tohib sinna üldse endale laudpõrandat panna või ei tohi? Mina tulen võib-olla mõne aja pärast tagasi ja tahan veel seda savipõrandat näha. Aga tema elab seal. Kas minul on õigus talle öelda: „Kuule, ära tee? Ma tulen võib-olla mõne aja pärast tagasi, tahan veel seda vana savipõrandat näha”. Mul ei ole seda õigust. Temal on õigus elada oma arusaamiste ja soovide järgi. Need on sellised **turistide-kõrvaltvaatajate maastikud**, see tähendab – sellised "meiesuguste" maastikud, kus me käime ja vaatame, räägime ja naudime.

Lisaks on igasuguste ekspertide-huvigruppide arvamused. Looduskaitsejad võtaksid kõik looduskaitse alla, muinsuskaitsejad võtaksid kõik muinsuskaitse alla, kinnisvaraarendajad ehitaksid igale poole väikseid majakesi, teeksid teid ja paneksid püsti laohooneid. Ekspertide-huvigruppide ühine nimetaja kipub olema see, et asju nähakse pahathti ainult oma pisikese mätta otsast. See ei ole valdav lähenemisviis, aga seda tuleb ette: vaadatakse-nähakse ainult oma lähemat ümbrust, mitte kaugemat.

Toon sellise näite. Kohalikud ostsid talu, leidsid kõrvalhoonest lambasõnniku seest puuvoodi. Eelmise omaniku jaoks oli see voodi vanaks jäänud, tal ei olnud seda vaja, aga päris ära visata ka ei raatsinud – ta tegi sellest lambasulu. Siis tulidki noored, ostsid selle talumaja ära, hakkasid vanast lambasulust sõnnikut

välja viskama ja leidsid voodi – voh! pärand, väärtus! Puhastasid ära, seda ma ei tea, kas nad ta ära ka lakkisid, aga kasutusele nad tema voodina jälle võtsid. See on järjekordne ilus näide kohaliku pärandiga seotud probleemistikust: mis ei ole kohalikule inimesele funktsionaalne, see kaob (Antrop 2005).

Seitse-kaheksa aastat tagasi tuldi välja **hajalinna ideega**, et linnainimesed saaksid elada maal ja olla seal ühenduses oma töökohaga läbi interneti. Siit minu järgmine küsimus: kui suur osa inimesi rallib suviti muruniitjaga? Kui suurt platsi ka tegelikult viitsitakse suvel hooldatuna hoida? Ega vist väga suurt ei viitsita. Tuhat ruutmeetrit maksimum ja parem, kui oleks mingi 6-7-aastane päkapikk, kes ühe suve ehk viitsib muru pügada. Järgmisel suvel oleks tal nii palju aru peas, et ta enam seda tööd ei tee. Sisuliselt tähendab see aga seda, et see linnainimeste seltskond, mis praegu koguneb linna ümber valglinnadesse ei viitsi, ei saa, ei taha, ei jaksa ja ei oskagi maastiku eest enam hoolt kanda. Minu akna taga on kõrvuti nelja vana talu omanike heinamaad. Nendest neljast kõige vasakpoolsem ei ole kunagi oma heinamaad niitnud kõigi nende nelja aasta jooksul, mis mina seal maal olen elanud. See, kelle omandus on otse minu akna all, niidab igal aastal ühe korra; sealt järgmine ei ole kunagi niitnud, sellest järgmine on niitnud oma heinamaad vist üle aasta. See on selline vana nõukaaegne kuivendatud madal soo ja seal niipea võsa peale ei tule. Aga näiteks Setumaal läheb kõigest seitse-kaheksa aastat, et niitmata heinamaal hakkaksid kasvama mänd ja kask, teiste muldade peal veel näiteks ka lepp.

Seesama dilemma lähebki siit edasi. Vana ohustavad tegelikult eelkõige need samad püsi(talu)nikud, sest nende jaoks on kõik uus areng. Vanas rehetares elades tekib ju pahatihti see tunne, et see ehitis on vanamoodne – „Aga mul ju raha on, ma tahan ka kuidagi näidata, et ma liigun oma eluga edasi.“ Meie asi on seda arengut suunata mõistlikus suunas, sest kohaliku jaoks on see progress, aga arhitektuuripärandiga tegeleva inimeses jaoks kõige hirksamalt karjув vales kohas. Siin lähevad inimeste väärtushinnangud kõvasti lahku.

Kui me aga vaatame maastikku natukene laiemalt, mitte lihtsalt objektikeskelt, siis mida oleks tarvis õieti teha? Kas lihtsalt fikseerida maastiku seisund min-

gil ajahetkel? Neid võime võtta mitu, näiteks aastad 1859, 1919, 1939, 1989 – kruntimiseelne seis, mõisate riigistamise eelne seis, kolhoseerimise-eelne seis, kolhooside lõhkumise eelne seis.

Või me üritame säilitada neid protsesse, mis selle maastiku tekitasid? Looduskaitse sai mõnusa õppetunni seoses puisniitudega – kõigepealt üritati sealt inimene minema ajada ja puisniidud kaitse alla võtta. Aga siis selgus, et – oi! puisniidud kasvavad võssa. Alles siis saadi aru, et puisniit on tegelikult tekitatud sellesama ekstensiivse majandamise poolt, karjatamise ja niitmise tagajärjel.

Mida teeb praegu Matsalu kaitseala? Matsalu kaitseala ajab välja suuri toetus selleks, et maksta talunikele selle eest, et nad hoiaksid oma lehma ja lambaid nendel samadel rannaniitudel, mis kunagi võeti looduskaitse alla ja kust aeti inimesed seetõttu minema. Seega protsess, mis ühte või teist maastikku kujundab, on ka väga oluline. Seega – selleks, **et Eesti maastikud püsiksid enamvähem sellisena nagu nad meile meeldivad, tuleb hoida inimesed maal.** Mis valemiga tuleks seda teha, mina öelda ei oska. Tean, mis tuleb teha, mis on eesmärk, kuid kuidas seda saavutada?

Need on meie endi valikute küsimused kuid ka riigi poliitikate küsimus. Maa- arhitektuuri ja maa-maastiku programmi raames saab siin võib-olla natukene survet ühes või teises suunas avaldada, aga selle programmiga kindlasti neid probleeme ei lahenda. Need on suured ja üleüldised probleemid.

Pakun siinkohal mõned tulevikustsenaariumid (joon 3).

Ilus oleks kui maastik püsiks selline, kus põllumajandus toimib. Rumeenias oleks vasaku ülemise pildi peal umbes 200 inimest, kes seal põllu peal midagi teeksid – kes võtaks kartuleid, kes sõidaks hobusega ringi. Meie oleme põllumajandusega saavutanud juba sellise tehnoloogiataseme, et meil saab teha pilte, kus kedagi ei ole.

Kui kõik läheb edasi nagu ta praegu läheb, siis ma kardan, et Eestimaa kasvab võssa. Parem ülemine foto on tehtud Rebala kaitsealal umbes Lastekangrute juures 20 aastat tagasi, aastal 1987, kui hoogustus liikumine „Peatage Lasnamäe! Peatage fosforiidikarjäärid! Säilitagem meie rahvuslikud väärtused!” See kõik algas

Joonis 3 – Rebala tulevikustsenaariumid
Figure 3. Future scenarios for Rebala

siitsamast. Siin taga on Maardu fosforiidikarjäärid. See oli toona eestlase jaoks maailma kõige tähtsam asi: säilitada meie muinsuskaitseväärtus, meie minevik, meie põllusteemid, kiviaiad tont teab mis ajast, kalmed! Vello Lõugas oli see mees, kes kataloogis seal aktiivselt kogu pärandit. 2005. a, kui sai käidud koha- pealt küsimas, siis tuli selline vastus: „Jaa, kunagi käisid mingid arheoloogid, aga nemad on siit läinud, ega keegi seda enam ei suuda väärtustada.“ Ala, mis kunagi oli vaat et üks meie rahvusliku identiteedi jämedaid alustalasid, kasvab nüüd võssa. Siis küsid kohalikelt, mida nad tahaksid. Kindlasti seda [vt piltidel]... „sest siis maa ei lähe raisku“. Pigem tehtagu mingit kinnisvaraarendust või mida iganes – peaasi, et maa oleks mingil määral kasutuses.

Kui vasakut alumist pilti hoolega vaadata – need heledad laigud on golfirajad Jõelähtme golfiklubis. Igal pool maailmas räägitakse golfist kui eliidi spordialast.

Mingile maa-alale tõmmatakse aed ümber, suletakse tavalistele inimestele ligipääs ja seal algab eliidi tegevus. Minu jaoks on siin kummaline ja esmapilgul üllatav arusaam asjast. Kui mõtleme Rebala kivi-kalmetele, siis need olid ka eliidi maamärgid. Eliit tähistas oma maastikku. Nüüd tuleb eliidi mõtteviisi ja elustiili uuel tasandil golfiklubi näol tagasi. Vallavalitsus lubas: tehke oma rajad niimoodi, et te kalmeid ei puutu, tehke oma rajad kalmete vahele. Seega üks eliit asendus teisega, kuid mingil imelisel moel on selle maastiku mõte alles. Mida Rebala kaitseala juhtum veel näitas, on üllatav sarnasus ökoloogide mõtteviisi ja arheoloogide või muinsuskaitsete mõtteviisi vahel. Kui arheoloogid räägivad maastikust, siis nad räägivad objektidest – kalmetest või äärmisel juhul kiviaedadest. Üks põhjus, miks Rebala kaitseala projekt üldse käima läks, oligi see, et muinsuskaitseamet tahtis teada, mida teha nende aladega, mis jäid kalmete vahele? Need, kes on maastikuökoloogia kursustel käinud, teavad: on elukate elupaigad ja nende vahelised koridorid. Maastik selles käsitlusviisis on segav tegur, mis ei luba ühel elukal ühest elupaigast teise minna. Kujutage ette: mingisugune metsatukakene põllumaastikus ja teine metsatukakene natukene eemal ja siis on põld – see segav asjaolu, mis ei lase jänkukesel või siilikesel või kellel iganes ühest metsatukast teise minna. Täiesti sarnane muster tekib siin kalmete ja ökoloogide metsatukkade vahel. Seega tasuks meele pidada, et loeb kontekst. Muidugi – kõige parem viis Rebala kalmeid kaitsta oleks see, kui kõikide nende kalmete kohale ehitada üks suur supermarket. Mingi näiteks Rocca al Mare kaubanduskeskuse ja vaadake: sissepääsu juures näidatakse uhkeid ja ilusaid autosid. Kujutelge nende asemele üks Rebala kalme. Kalme on ju niimoodi vägagi kaitstud: katus on tal peal, tuul ei puhu, vihm teda ei lagunda ja pätid ka kogu aeg kallale ei tule.

Lõpetuseks tagasi mulli juurde: piirid ja peegeldused.

Eesti maastiku liigendas Johannes Gabriel Granö 1922. a (joon 4).

Joonis 4. J. G. Granö maastikuliigestus
Figure 4. Landscape classification by J. G. Granö

Tema kaardil ei näe maastikuüksuste vahelisi piire, vaid piirialasid, üleminekuvööndeid. Granö leidis maastiku rajoonidele tuumikalad ja markeeris nendevahelised üleminekuvööndid. Tähendab, maastikul ei ole ruumilisi, joonelisi piire. Kaks piiri Eestis olen nõus jooneliseks tunnistama – üks on maa- ja merepiir, teine on Põhja-Eesti paekallas. Kui te need piirid ületate, siis te tunnete seda füüsiliselt. Ühel juhul saate märjaks, teisel juhul võtab see tunnetamine paar-kolm sekundit aega – läksin üle piiri! Kõik teised maastikurajoonide piirid on kokkuleppelised:

kas need on mõnikümmend või mõnisada meetrit laiad. Loodusgeograafid vaidlevad, kas meil on üks ja ühtne Lääne-Eesti madalik või meil on Lääne-Eesti madalik natukene põhja pool ja Pärnu madalik või Edela-Eesti madalik sellest lõuna pool, sest see on üleminekuvöönd. Põhjendus on see, et siinpool on liivakivi ja sealpool on lubjakivi ja see üleminekuvöönd on 5–6 kilomeetrit lai. Piirid on hajusad.

Enamvähem samal ajal, 1925. a, kirjutas ameerika kultuuriteadlane C. O. Sauer (vt Sauer 1925), et maastikud saavad ajas otsa. Maastikel on ajalised piirid ka. Kogu inglisekeelne kultuurigeograafia on kogu oma eksistentsi jooksul selle Saueri tsitaadiga või Saueri artikliga (1925) võidelnud – seda toetanud või sellele vastu vaieldud, aga sellest ei saa üle ega ümber. **Maastik areneb, läbib mingid faasid ja lõpuks jõuab oma arengutsükli lõppu.**

Denis Cosgrove, kes valiti 2007. aasta oktoobris Tallinna Ülikooli audoktoriks, kirjutas sellest, et **igal sotsiaalmajanduslikul formatsioonil on oma maastikud**, kus kehtivad omad mängureeglid, omad väärtushinnangud, omad mustrid, omad tähendused (Cosgrove 1984).

Eestimaa puhul oleme näinud, kuidas üks formatsioon – kui me seda marksistlikku terminit kasutame – vaheldub teisega. Süsteem pööratakse pea pealt jalule. Täpselt samamoodi saame me ka ajaliselt umbes samasuguse pildi, kui me vaataksime seda kui ajalis-ruumilist mulli. Maa-maastiku programmi üks huvitav ülesanne on see, kas suudame neid ajalis-ruumilisi mulle taastada? Kas suudame näiteks püsti panna toimiva külamaastiku aastatest 1937–1938? Või taastada näiteks hoopis mõni mõisamaastik, kus maamats aeg ajalt ka ihunuhtlust saab – nii on meie vaarisadega ju tehtud. Seega **rõhutaksin lõpetuseks veelkord seda mõtet, et me maastiku kaitset korraldades ei tegeleks ainult objektidega, vaid katsuksime sisse tuua ka need tähendused, väärtushinnangud ja muud asjaolud, mis on maastikuga laiemalt seotud.**

Kirjandus

- Ahas R., N. Albre, Ü. Mark, J. S. Jauhiainen 2001: Disperciry – Urban life in a green setting, or a new development approach for Estonian rural peripheries. In: Mander, Ü., A. Printsman and H. Palang (eds.) IALE European Conference 2001 "Development of European Landscapes": Conference proceedings. 2, *Publicationes Instituti Geographici Universitatis Tartuensis* 92. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, pp. 592–597.
- Antrop, M. 2005. Why landscapes of the past are important for the future. – *Landscape and Urban Planning*. 70, 21–34.
- Arold, I. 1991. Eesti maastikud. Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Cosgrove, D. E. 1984/1998. Social Formation and Symbolic Landscape. Madison, Wisconsin: University of Wisconsin Press.
- Granö, J. G. 1922. Eesti maastikulised üksused. – *Loodus I*, 2, pp.105–123; 4, pp. 193–214; 5, pp. 257–281.
- Sauer, C. O. 1925. The Morphology of Landscape. — *University of California Publications in Geography*, 2, 19–53.
- Widgren, M. 2004. Can landscapes be read? — H. Palang, H. Sooväli, M. Antrop, G. Setten (eds.). *European Rural Landscapes: Persistence and Change in a Globalising Environment*, pp. 455–466, Dordrecht: Kluwer.

Landscape as a Bubble: Borders and Reflections

Hannes Palang

Estonian Institute of Humanities, Tallinn University

Centre for Landscape and Culture, Senior Researcher, Ph. D

Estonia is one of the few countries which have not ratified the European Landscape Convention yet; moreover, it competes with Germany and Austria for the title of the last country in the European Union to sign it. And while Germans and Austrians seem to have a problem with deciding whether the Landscape Convention is an issue for the federal level or rather the *Länder* (states), then for Estonian authorities the main problem lies in understanding the essence of the Landscape Convention and the exact concept of landscape within it. The Landscape Convention defines the landscape as an area as perceived by people, whose character is the result of the action and interaction of natural and human factors.

What is landscape?

Traditionally in Estonian geography, landscape consists of climate, vegetation, soil, relief, water bodies, and fauna. The sun and the atmosphere influence the landscape from the above, and the inner forces of the earth – from the below, neighbouring landscapes and the human society acting as side effects (see Arold 1991; Fig 1 page ...).

If we compare this definition with the one written down in the Landscape Convention, the similarity is rather negligible. The Ministry of the Environment would like to confine themselves to natural scenery only; yet, according to the Landscape Convention the human element should also be included in the landscape. The Ministry of Culture would be eager to deal with the Landscape Convention, but their activities seem to be hindered by their lean purse. The Ministry of Agriculture, which, in a longer perspective, should be a unit engaged in landscape “design” more than others, do not somehow think they are related to the Landscape Convention. They are engaged in production and for them landscape is a by-product of agriculture, which happens to emerge in the working process. Designing landscapes has only appeared on the agenda through the implementation of various agricultural and environmental directives. Eventually, the Landscape Convention was brought under the administration of the planning department of the Ministry of Internal Affairs. Yet, the priorities of this ministry are somewhat different from dealing with the landscape. Therefore I think that Estonia is in with an excellent chance of winning the respectable last place among the member states of the European Union who eventually sign the Landscape Convention. And this is also one of the reasons why the **landscape can be treated as a bubble – it is something about which actually no-one knows anything exactly.**

Let us recall here the main principles of landscape research. According to Widgren (Widgren 2004), landscapes can be approached in three ways:

1. landscape is a way of using;
2. landscape is a way of communicating;
3. landscape is a way of seeing.

In Estonia we predominantly tend to deal with the first one – **landscape as a resource**, which can be used for something; for instance, for investments or real estate development. Yet, with agricultural or forestry activities we can only mediate land. Here I would like to emphasise: **to mediate land rather than a landscape**. Many a great business scheme is based on that and in this context a landscape is a relatively easily and clearly perceivable concept.

Through commerce and tourism a third way of approach is added – **landscape as scenery**, landscape as an institution, as a picture. Browse through picture books introducing Estonia, watch TV-commercials. One of the mobile network operators, for example, speaks about the most beautiful coverage area against the background of picturesque Estonian landscapes. Or, let us take, for instance, the pictures printed on the labels of the cheeses produced in Saaremaa: windmills, junipers, stone fences. We take advantage of landscapes in the interests of our business.

The main message of the ongoing project of rural architecture and rural landscapes is that **landscape is a way of communicating**. If we move a bit further from the objects located in the landscape – here I mean, for example, buildings, monuments, protected natural objects – we will be able to retrieve all kinds of information from the landscape about common law, social order and everything else that we call invisible traces on the landscape.

For the last six-seven years I have been arguing that nowadays the youth is losing their ability to comprehend rural landscapes. Why is that? It is because the majority of the things that can be seen in the countryside today date back to the kolkhoz period. I realized that when students, who were born around 1980s, started to come to my lectures. I showed them pictures of a silage pit (Fig 2 page 144 – they looked at it and wondered what it was. It is because most of us live in town and the majority of children are gradually losing their grandmothers

in the countryside. The question “Where do we get milk?” is answered by kids, “From the shop!” The attitude towards country people is also proved by the fact that a couple of years ago one of our Prime Ministers said that at 10 am you could not find a sober person in the country as only losers lived there, who were not able to manage with their lives on their own.

Landscape is a way of communicating. We try to elicit from the landscape the things that happened in the past, as each activity leaves a trace somewhere.

Landscape has several discourses. One of them talks about landscape as a place, landscape as a country. It is the notions like identity, character of the landscape, local spirit – *genius loci* –, and specific history. We argue about the meaning of the landscape and eventually come to heritage, which can be both natural and cultural. Here please allow me a quick diversion into history. Let us take, for instance, the “Eilart-time”¹ literature on nature conservation of the 1970s, where all kinds of stories can be found about nature and culture operating side by side. I am not sure if it is a legend or not, but when the establishing of the Rebala Heritage Reserve was under way, people seriously talked about a small coastal region at Saviranna village, which was taken under protection only because Eilart claimed that Marie Under, a renowned Estonian poet, had written one of her poems on this very spot – consequently, it had to be taken under protection. It could well have happened like that as Eilart often used this kind of tricks. He introduced to the public such “important conservationists” Kersti Merilaas and August Sang (both well-known Estonian poets); Friedebert Tuglas (famous Estonian writer) is often mentioned in his books on nature conservation – in this context the entire nature conservation and protection of cultural heritage is one cheerful entity.

The discourse on landscape dynamics, ecological and economic changes, spatial structure and functions was relatively less heard about. This is the thread of thought that spreads in the landscape ecology of today’s Europe as well as in more

1 Jaan Eilart (1933–2006) was the instigator of nature protection movement in Estonia.

ecological agriculture dealing with landscapes – to preserve multifunctionalism, to use one and the same piece of land, besides crop-growing, also for something else, be it tourism or strengthening of local identity. In Estonia the main problem rather lies in the way how to allure people to the countryside in order to make something happen there at all, so that nature would not destroy rural landscapes, if we could say so.

Landscape planning does not operate with the concept “landscape”, but with the concept “land”. Land has to be in someone’s possession. Open the cadastral register – each piece of land has a name of its owner attached to it. Hence, the next question: how do you obtain possession of the landscape; can a landscape have an owner? If we speak about meanings, if we speak about history, if we speak about views, then – could views have an owner? How could we influence, for example, the preservation of a view? Let us take, for instance, South-Estonians, who drive past Ilmjärve manor near Otepää. If you look to the left at a concrete spot, you can see across the lowland area the domes of Karula Upland, which are at the distance of tens and tens of kilometres. But what if somebody has an idea to plant a couple of big trees in between or build a high chimney and the whole view closes up? Who owns the view? How can we influence it?

A folktale from Võrumaa County dating back about six or seven years tells us how it was done. There were two neighbouring farmsteads. One of them was an ordinary one, the other – a tourism farm. From the dining-room window of the tourism farm a magnificent view opened onto the neighbour’s dunghill. The latter was on the owner’s land, and the owner had every right to do there what he wanted. What are the options? One of them was to go and tell the owner to his face: hey you, clean up your dung! But in Estonia relationships between neighbours usually end up with a row. This time the problem was solved in the following way: when the owner of the tourism farm hosted guests again, he also asked his neighbour to join them for breakfast and then introduced him to his guests, “Please meet my neighbour! And now look out of the window – that is his farm.” The dunghill disappeared from the view relatively fast...

What is my point here? **Landscape and land are different things. Land can be owned, but landscape cannot.** When we talk about landscape planning, we actually have to talk about manipulating people as well. Yet, this has to be done so skilfully that people themselves would not understand it. This is a power game in the landscape. We always encounter the same question – who owns the landscape? It is the local people who operate there, make hay, pile up manure, and for whom landscape is the arena for everyday activities. Yet, it is not always that they can value it as it is there for them every day. They do not realize that there could be some kind of special beauty or special meaning or some value attached to it. The study of valuable landscapes, which was carried out in Valgamaa and Põlvamaa counties six or seven years ago, allowed, for example, the following observations. A commune elder was asked, “Well, where are the beautiful places in your commune?” – “Oh no, we have nothing here!” – “Where are you yourself going for your holidays?” – “To Hiiumaa; I come from there. Here in Riidaja we have nothing terrific. We have nothing here, I am going elsewhere.” On the one hand, it is a typical incomer’s view; yet, there is also a stereotype stating that the grass is always greener on the other side of the fence.

However, manipulation in the case of rural landscapes and evaluation of any kind of architecture is simple: you have to get under a person’s skin so that they do not realize it themselves, and explain to them that even their “mundane” homestead has permanent values. Yet, it has to be done so that they would be able to preserve these values also themselves. Because – who owns the landscape? It is the same local resident, the one who lives there, who wants his roof not to be leaking, and his house to be warm. In Setumaa there once lived an old lady whose kitchen had a clay floor. I would like to know if she is entitled to have plank floors instead. Maybe I will come back after a while and want to see this clay floor once more. But she lives there. Do I have the right to tell her, “Look, don’t do it. I might come back after a while and want to see this old clay floor again.” I am not entitled to say that. She has every right to live according to her understandings and wishes. These are **tourists’ and bystanders’ landscapes**, i.e., landscapes for “our kind”, where we walk round and look, speak and enjoy.

In addition to that, there are the opinions of experts and interest groups. Nature conservationists would like to take everything under protection, heritage protectors would like to take everything under heritage protection, and real estate developers would build small houses everywhere, construct roads and erect warehouses. The common denominator for experts and interests groups seems to be the fact that, more often than not, things are seen and treated from only a personal point of view. This is not the predominating approach, but it still happens; people see and observe only their nearest surroundings, not anything farther away.

Here is an example to illustrate it. Local people bought a farmstead, and found a wooden bed under sheep dung in an outbuilding. The previous owner had thought that the bed was already too old and he did not need it any more; yet, he did not have the heart to throw it out for good – he used it for making a sheep pen. And then the young people came, bought the farmhouse, started to fork out the dung from the sheep pen and found the bed – Vow! A legacy, something of value! They cleaned it up, and I do not know if they varnished it as well, but anyway, they took it into use as a bed again. This is another nice example of the problems related to local heritage: the things that lack functionality for local people disappear (Antrop 2005).

Some seven or eight years ago the **idea of DisperCity** (see Ahas et al 2001) emerged, which meant that city people could live in the countryside and work from home, being in contact with their working places through internet. Hence my next questions: How many people rush around with their lawn-mowers in the summer? How large is the lawn that people actually take the trouble to maintain throughout summer? I am afraid it is not very big. A thousand square metres at the most, and there would rather be a six or seven-year-old dwarf, who would feel like mowing the lawn maybe throughout one summer. The next summer he would be wise enough not to take up this work again. Practically it means that the townspeople who today gather around cities in urban sprawl areas do not feel like, cannot, will not, are not able to and do not know how to take care of the landscape. From my window I can see the meadows of four old farmsteads side

by side. The owner of one of them – the one on the left-hand side – has never cut the grass on his meadow throughout all the four years I have lived there. The next one, whose property is right outside my window, cuts the grass once each year; the one next to him has never done it, and the one on the right-hand side has probably done it every second year. The land under meadows is an old Soviet-time drained fen and brushwood is not going to grow there in near future. But in Setumaa, for example, it takes only seven or eight years for the pine and birch to start growing on an unmown meadow, on other soils also the alder.

The same dilemma proceeds from here. The old is actually mostly threatened by the same permanent inhabitants/farmers, as for them everything new is development. If you live in an old barn-dwelling, you more often than not have the feeling that the building is old-fashioned. But if you have money, you want to demonstrate to others that you are moving on with your life. It is up to us to direct this development into the right channel, as for a local inhabitant it is progress, but for a person engaged in architectural heritage it is the most screamingly wrong thing in a wrong place. It is here that people's value judgements greatly differ.

But if we viewed the landscape on a somewhat wider scale, not just as object-centred, then what should we actually do? Do we have to record the state of the landscape at a certain moment in time? These moments can be different, for instance, the years 1859, 1919, 1939, and 1989 – pre-parcellation state, pre-nationalization state of estates, pre-collectivization state, pre-dissolution state of kolkhozes.

Or, on the other hand, we might try to preserve the processes that created this particular landscape. Nature conservation learned a good lesson with wooded meadows: first, attempts were made to drive out people and take the wooded meadows under protection. But then it turned out that oops! wooded meadows started to overgrow with brushwood. Only then people understood that wooded meadows had actually emerged due to the same extensive management, as a result of grazing and mowing.

What is the situation like in the Matsalu Nature Reserve today? They are applying for substantial grants in order to pay farmers for grazing their cows and

sheep in the same coastal meadows which were once taken under protection and from where, due to that, people were driven away. So the process that shapes one or another landscape is also crucial. In conclusion we can say that in order to **maintain Estonian landscapes more or less in a state that we like, we have to keep people in the countryside.** I really cannot say how we should do it. I know what should be done, and what the aim is, but how to achieve it?

These are issues of our own choices as well as state policies. Within the framework of the rural landscape and rural architecture programme some pressure could be exerted in one direction or another; yet, we cannot certainly solve these problems with this programme. These are major and ubiquitous problems.

Here I would like to offer a few scenarios for the future (Fig 3 page 150).

It would be nice if the landscape remained in such a state that agriculture could operate there. In Romania, in the upper left picture there would be about two hundred people doing something in the field – digging potatoes, driving a horse-carriage. We in our agriculture have achieved already such a technological level that we can take pictures with no one in them.

If everything goes on like it does today, I am afraid that Estonia might overgrow with brushwood. The upper right picture was taken in the Rebala Heritage Reserve near Children's Cairns twenty years ago, in 1987, when the movement "Stop Lasnamäe! Stop phosphorite quarries! Let us preserve our national values!" gained impetus. It is here that all this took its rise. The Maardu phosphorite quarries are right back there. At that time it was the most important thing in the world for Estonians: to preserve our heritage values, our past, our field systems, stone fences dating back to times unknown, the cairns! Vello Lõugas was the man who actively catalogued the entire heritage. In 2005, when we went there to ask about things, we received the answer, "Yes, there were some archaeologists who came here, but they are all gone now, and nobody can value it any more." The area that was once one of the most important pillars of our national identity is today overgrown with brushwood. And then you ask from the local people what they want. Definitely this [see photos]... "as the land would not go to waste then".

It could rather be real estate development or whatever, if only the land were in use to a certain extent.

If you look at the lower left picture carefully, you can see light patches – these are golf courses at Jöelähtme golf club. All over the world people talk about golf as an elite sport. A territory is surrounded with a fence, access is denied for ordinary people and the elite start their activities. For me it is a strange and, at first sight, surprising idea. If we think about Rebala cairns – these were landmarks of the elite as well. The elite marked their landscape. Today their way of thinking and life style return on a new level, in the form of a golf club. The commune government permitted to establish the golf courses so that the cairns would not be touched – between them. So, one elite was replaced by another; yet, in a marvellously strange way the idea of this landscape has been preserved. And one more thing that the case of the Rebala Heritage Reserve proved was the surprising similarity between ecologists' and archaeologists' or heritage protectors' way of thinking. When archaeologists speak about landscapes, they speak about objects – cairns or, at the utmost, about stone fences. One of the reasons why the project of the Rebala Heritage Reserve was launched was that the National Heritage Board wanted to know what to do with the area between the cairns. Those who have taken a course on landscape ecology know that there are wildlife habitats and corridors between them. The landscape in this approach is an interfering factor, which would not let the animal go from one habitat to another. Just imagine it: there is a grove in the field landscape and another one a little farther away and then the field – the interfering factor, which would not let the hare or hedgehog or whoever scurry from one grove to another. There is an absolutely similar pattern between the cairns and ecologists' groves. So we have to bear in mind that it is the context that matters. Certainly the best way for protecting Rebala cairns would be to build on this site a big supermarket. Go, for example, to Rocca al Mare shopping centre and look around: at the entrance posh beautiful cars are displayed. Imagine that instead of them there is a Rebala cairn. This way the cairn would be utterly protected – a roof over its head, no wind blowing, no rain crumbling it and no bums attacking it all the time.

Finally, back to the bubble: borders and reflections

The Estonian landscape was classified by Gabriel Granö in 1922 (Fig 4 page 152).

His map does not show borders between landscape units, but rather the borderline areas, transition zones. Granö found core areas for landscape regions and marked the transition belts between them. It means that landscapes do not have linear spatial borders. There are two borders in Estonia that I agree to recognize as lines: one of them is the border between land and sea, and the other – the North-Estonian limestone cliff. When you cross these borders, you can physically feel it. All the other borders between landscape areas are a matter of mutual consent: are they some twenty or thirty or a few hundred meters wide. Physical geographers debate about if we have one uniform West-Estonian Lowland or West-Estonian Lowland a little northwards and Pärnu Lowland or South-West Estonian Lowland here, as this is the transition belt. The case is that on this side there is sandstone and on that side there is limestone, and the transition belt is five to six kilometres wide. Borders are diffuse.

At nearly the same time, in 1925, C. O. Sauer (see Sauer 1925), an American cultural geographer, wrote that landscapes also have temporal limits. During its whole existence the entire English-language cultural geography has fought this quotation by Sauer or his article (1925) – either for or against it, but nobody has been able to get around or over it. **The landscape develops, passes some phases and eventually reaches the end of its development cycle.**

Denis Cosgrove, who was conferred the degree of a honorary doctor of Tallinn University in 2007, wrote that **each socio-economic formation has its own landscapes** with their own established rules, values, patterns and meanings (Cosgrove 1984).

We have seen in the case of Estonia how one formation – if we use this Marxist term – alternates with the other. The system is turned from the head to its feet again. If we viewed it as a temporal-spatial bubble, we would timewise get nearly the same picture as Granö did space-wise. One of the interesting tasks of the rural landscape programme is the question if we can restore these temporal-spatial

bubbles. Can we, for instance, establish an operating village landscape from the years 1937–1938? Or restore, for example, an estate landscape, where the country bumpkin is occasionally given corporal punishment – that is what used to be done to our forefathers. So, **in conclusion, I would like to emphasize once more that, when organizing landscape protection, we should deal not only with objects, but should rather include the meanings, values and other circumstances that are related to landscapes in a wider sense.**

References

- Ahas R., N. Albre, Ü. Mark, J. S. Jauhiainen 2001: Dispercity – Urban life in a green setting, or a new development approach for Estonian rural peripheries. In: Mander, Ü., A. Printsmann and H. Palang (eds.) IALE European Conference 2001 “Development of European Landscapes”: Conference proceedings. 2, *Publicationes Instituti Geographici Universitatis Tartuensis* 92. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, pp. 592–597.
- Antrop, M. 2005. Why landscapes of the past are important for the future. – *Landscape and Urban Planning*. 70, 21–34.
- Ärold, I. 1991. Eesti maastikud. Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Cosgrove, D. E. 1984/1998. Social Formation and Symbolic Landscape. Madison, Wisconsin: University of Wisconsin Press.
- Granö, J. G. 1922. Eesti maastikulised üksused. – *Loodus I*, 2, pp.105–123; 4, pp. 193–214; 5, pp. 257–281.
- Sauer, C. O. 1925. The Morphology of Landscape. — *University of California Publications in Geography*, 2, 19–53.
- Widgren, M. 2004. Can landscapes be read? — H. Palang, H. Sooväli, M. Antrop, G. Setten (eds.). *European Rural Landscapes: Persistence and Change in a Globalising Environment*, pp. 455–466, Dordrecht: Kluwer.